

QUIRK 1990 = QUIRK, RANDOLPH – GREENBAUM, SIDNEY, A University Grammar of English. London, 1977 és 1990.

RÁCZ 1980 = RÁCZ ENDRE, A magyar leíró nyelvtani kutatások helyzete és feladatai: NyTudÉrt. 104: 61–75, 1980.

RÁCZ 1985 = RÁCZ ENDRE, A grammatika szerepe az anyanyelvi nevelésben: MNy. 81: 257–66, 1985.

RÁCZ 1991 = RÁCZ ENDRE, Egyetemi előadások szintagmatanból ELTE BTK. 1991.

SZILÁGYI 1978 = SZILÁGYI N. SÁNDOR, Világunk a nyelv. Bukarest, 1978.

TELEGDI 1961 = TELEGDI ZSIGMOND, Elméletek a szófajok természetéről. In: Nyelvtani tanulmányok. (Szerk.: SULÁN BÉLA). Bp., 1961, 25–48.

TEMESI 1961 = TEMESI MIHÁLY, A szófajok. MMNyR. I.: 193–294. Bp., 1961.

TEMESI 1980 = TEMESI MIHÁLY, A magyar nyelvtudomány. Irányok és eredmények a felszabadulás óta. Bp., 1980.

TOMPA 1975 = TOMPA JÓZSEF, Mellékneveink *-ul/ül* toldalékos alakja a mai szinkroniában: MNy. 71: 132–42, 1975.

G. VARGA 1987 = G. VARGA GYÖRGYI, Néhány nem tiszta szófaji kategória vizsgálati módjáról. In: Tanulmányok a mai magyar nyelv szófajtana és alaktana köréből. (Szerk.: RÁCZ ENDRE és SZATHMÁRI ISTVÁN). Bp., 1987, 59–75.

VELCSOVNÉ 1968 = VELCSOV MÁRTONNÉ, A szófajok. MMNy. Bp., 1968, 9–83.

LENGYEL KLÁRA

Segédigék Verseghy Ferenc nyelvtanában

1. Gyönyörködve olvasom Verseghy grammatikáját. Nyelvtudományunk ezermestere, kinek helyesírási, stilisztikai, retorikai, nyelvjárástani munkái is ismertek, remekművet alkotott a morfológia és a szintaxis területén. Az *Analyticae Institutionum Linguae Hungaricae* első része, az *Etymologia* 1816-ban, a második, a *Syntaxis* 1817-ben jelent meg, s mégis meglepően modernnek hat a mai kor nyelvésze számára is. Aprólékos gondossággal, minden részletre kiterjedő figyelemmel megírt fejezetei tiszteletet érdemelnek. Megállapításai jórészt ma is helytállóak, néhány elfeledett vagy még fel nem fedezett gondolatát „mint újat” vezethetnénk be mai nyelvleírásunkba. Nyelvtanának örökérvényű aktualitását azonban elsősorban problémaérzékenység adja. A magyar nyelv alaki, s a formákhoz kötődő jelentéstani rendszerezése mellett különös gonddal és szeretettel fordul a rendhagyó és átmeneti jelenségek felé. Igazi leíró nyelvész: a rendszerbe látszólag nem illeszkedő alakok és jelentések létjogosultságát a helyes használat jogával

igyekszik magyarázni. Nem keresi a különösségek gyökerét, nem tér vissza a régi nyelvi jelenségekhez: az élő nyelv alapján ítélkezik.

Képző- és tőrendszerezése ma is figyelemre méltó. „... ő volt az, aki végre valahára meg tudta különböztetni a szó végétől a szóképzőt” – írja VÉRTES JÓZSEF (Verseghy Ferenc emlékezete, Szolnok, 1901, 17). A számneveknek és a névmásoknak kiváló bemutatását adja közre. Felfogását a névutókról, a névelők használati szabályainak részletezését, az egyeztetésről írott összefoglalását ma is taníthatnánk.

Mindezek mellett számomra nyelvtanának legérdekesebb (és be kell valljam, legkedvesebb) fejezetei az igéről és a segédszókról valók. Csodálatra méltó, hogy mennyire ismeri a nyelv természetét, és az, ahogyan eligazodni igyekszik a – sokszor még ma is gondot okozó – jelenségek legtekervényesebb útvesztőiben.

2. „Azoknak, akik az igék mondattanát akarják tárgyalni, az igéket négy csoportra kell osztaniok: 1.) ami a hangalakot illeti, középrendűekre, cselekvőkre és szenvedőkre; 2.) a használatot illetően személyesekre és személytelenekre; 3.) az alkalmazás tekintetében, ami az igeragozásban jelentkezik, segédigékre; 4.) végül azt a szerepüket illetően, amelyet más igékkel kapcsolatban töltenek be, kisegítőkre” (Mondattan XIV, 209).

Verseghy a cselekvő igék közé két további igenemet sorol: „Ha az első cselekvő másodlagos cselekvő által irányítja a külső tárgyra a cselekvést, akkor az ige műveltető cselekvő ige ...”; „Ha .. a cselekvő cselekvése magára a cselekvőre irányul, akkor az ilyen cselekvést jelölő igét visszaható cselekvő igének szokás nevezni ...” (Alaktan XVIII, 265).

Mondattanába így az általunk is számontartott ötfajta igenem kerül. Elgondolkodtató, hogy alaktana mindezek mellett a ható, a gyakorító és a kezdő igefajtát is tartalmazza (pl. *írhat, olvasgat, futamodik*). Verseghy tehát másképpen csoportosítja az igéket alaktan és másképpen mondattan szempontjából, teljes joggal. Különösen érdekes ez, ha figyelembe vesszük, hogy a legutóbbi évtizedek összefoglaló nyelvtanai a ható igéket az igenemek közé sorolják, de a mediálisokról megfigyelkednek. Figyelemre méltó gondolat az is, hogy az igenemeket két alapfajtából vezeti le: a cselekvőből származtatja a műveltető, a visszaható és a szenvedő fajtákat; s külön tartja számon a középigéket. (S hogy milyen kiváló érzékkel tekint a jövőbe, bizonyítja, hogy a szenvedő igék használatát kényelmetlennek, nehézkesnek, a magyar nyelv szellemével ellenkezőnek tartja. A műveltetővel való alaki egyezés miatt nevezi kétértelműnek őket, „amelyet [a kétértelműséget] egyedül az ablativus kitétele oszlathat el”. Arra a véleményre jut, „hogy a szenvedő igéket a magyarban, amennyire lehet, kerülni kell, vagy az *-ódik, -ődik* képzőkkel kell helyettesíteni”.)

A személyes és személytelen használatú igék csoportját valószínűleg a latin grammatikák hatására tartotta számon. Helyesen látja azonban, hogy a magyar igéket nem lehet latin mintára csoportosítani. Arra figyelmeztet, hogy bár a *kell*, *esik*, *villámlik* személytelen, „más értelemben ... minden személyben alkalmazható, mint majd *elestem* ... Nem *kellesz* te nekem .. Magát a *villámlik*-ot a költő személyesként használja: *villámlyatok* egek!” (Mondattan XIV, 210). Ez utóbbi megállapítását jól meg kell jegyezzük: levelezős hallgatóim arról számoltak be, hogy az általános iskolában a *kell* és a *lehet* igéket mint személyteleneket mutatják be a tanulóknak.

3. Különösen izgalmasak a segédigékről és a kiegészítő igékről szóló részek. „Minthogy a sajátosan segédigének nevezett ige a német, a francia, az olasz és angol nyelvben az, amely a módban, időben, számban és személyben ragozva segíti a főige ragozását, amelynek melléknévi igeneve vagy a főnévi igeneve változatlanul kapcsolódik a segédigéhez; nyilvánvaló, hogy a magyar nyelvben a szó szoros értelmében vett segédige, a *fog*-on kívül, amely a kijelentő mód jövő ideje, egyáltalán nem található.” (Mondattan XIV, 211.)

Verseghy nyelv iránti kifinomult érzékenységre vall, hogy megkülönbözteti a *fog* segédigét a ragozott ige grammatikai jelentését módosító *van* (l. *volna*, *vala*) szóktól, melyeket szinte-segédigéknek nevez. „A magyaroknak szinte-segédigéi a *vala*, *volt*, *volna*, és *légyen*...” (példái: *írek vala*, *írtál volt*, *írtam volna* és *írtál légyen*, de ez utolsó alakot latinizmusnak, ezért feleslegesnek tartja). A megkülönböztetés háttérében valószínűleg az áll, hogy közel kétszáz éve a *fog* képzőszerű funkciója még nyilvánvalóan érezhető volt, így élesen szemben állt a jelszerű, illetőleg a jelet helyettesítő létigei alakú segédigével.

Úgy vélem, Verseghy korában igen modernnek számíthatott a *fog* határozott segédigei felfogása, még akkor is, ha a mintát a külföldi szakirodalomból emelte át. És itt ismét azt látjuk, hogy Verseghy az élő nyelvi használatra alapozva, abból kiindulva helyesen ítél: az összetett jövő idejű alak pártját fogja, mert az *-and*, *-end* jelekkel alkotott igék kényelmetlenül hosszúak. „Az összetett jövő ugyanannyi szótagból áll ugyan, mivel azonban mindig két szóra oszlik, se az olvasónak, se a kiejtőnek semmiféle nehézséget nem okoz.” (Alaktan XXI, 339.) A leghelyesebbnek a jelen idővel kifejezett jövőt tartja, ezzel is bizonyítva nyelvünk sokoldalúságát és tökéletességét.

A jövő időnél és a segédigéknél maradva, meg kell jegyeznem, hogy Verseghy a latin összetett jövő idejű alakot az *akar* és a főnévi igenév szerkezettel fordítja, bár az *akar* igét nem tartja segédszónak.

Grammatikájában, a segédigék között hiába keressük az összetett állítmány szintén képzőszerű létigei alakját. A személyes használatú létigék között találjuk meg őket, de a „valódi létigéktől” megkülönböztetve. „A van ... ha személyes, szintén kétféle feladatot láthat el a mondatban. Ugyanis vagy létezészt jelent, mint: *a' templomban van ...*; vagy csupán csak az alanyt kapcsolja össze az állítmánnyal: *e' templom szép volt ...*; itt a *templom* alany a *szép* állítmánnyal oly módon kapcsolódik össze, hogy a létige a súlyával állítja, hogy a templom szép volt.” (Mondattan XX, 27.) E számunkra furcsán megfogalmazott vélekedés igen közel áll a segédigei felfogáshoz, hiszen a létigét tartalmatlannak ítéli, szerepének csupán a kapcsoló funkciót tartja. Külön öröömre szolgált, hogy hasonlóképpen szól a határozói ige-nevek mellett álló létigei alakról is, ahol „a van személyes létige kapcsolóként szerepel”, csak alapalakban is ki kell tenni (– fűzi hozzá szabályként, l. Mondattan XX, 280–1).

Hogy mit ért Verseghegy a kisegítő ige terminus alatt, nem tudjuk meg, mert magyarázatot nem ad, csak használati utasítást; illetőleg felsorolja az e csoportba tartozókat. Kisegítők tehát a *szokott, kezd, kell, szűnik, lehet* igék, melyek „megkívánják, hogy főnévi igenévi alakban álljon az az ige, melyhez kapcsolódnak”. Példái: „*meg szokta bánni, mikor valamit haragjában cselekszik*”; „*bánni kezdette cselekedetét*”; „*A törvénynek rövidnek kell lenni,...*”; „*Mihelyt a dolgot közelebbre megvizsgáltuk, megszüntünk rajta álmélni*”; „*Ezenn átmenni nem lehet*” (Mondattan XVIII, 254, 256). A fenti igék zöme a mai szakirodalomban is előfordul segédigeként vagy segédigeszerű szóként.

Am hozzá kell tenni a fentebb leírtakhoz, hogy Verseghegy csaknem minden olyan igét, mely főnévi igenévi vonzattal rendelkezik kisegítőszerűnek tart. „Valahányszor két ige kézzelfogható vagy hallgatólagosan odaértett kötőszó nélkül kapcsolódik össze, a második közülük főnévi igenév. Bármely két ige találkozásánál ez történik, de különösen a segédigék és a személytelen igék találkozásánál ...” „Bármely személytelen ige a segédige tulajdonságát veszi át, amint egy másik igével találkozik ...” (Ez utóbbi idézetekben a segédige terminus egyenértékű a kisegítő ige terminussal. Valószínűleg a fordítók következtelensége okozta a két szakszó keveredését.) Példái a következők: „... *kik nagy dolgot akarnak végbe vinni*”; „*jól tanulni iparkodgy*”; „*irtózik a' magos toronyra felmenni*”; „*az elsők közé kíván számláltatni*”; „*megún velek veszekedni*”; „*rám sem méltóztatott tekinteni*”; „*ha ő ezt merészlette (vagy merte) cselekedni*”; „*szigyenli cselekedetét megvallani*”; „*Gyermekeidet élni tanítsd*”; „*Nem mindnyájan tudgyák a' jótéteményt meghálálni*”; „*ügyekezettek jók lenni*”; „*minden emberhez illik*”

egész erejével azonn lenni, hogy életét tehetetlenséggel ne töltse el,...”; „a’ nyavalya nevelkedni látszik”; „hajónktúl távozni tetszetek.az erdők”.

Verseghy határozatlan a főnévi igenév mondatrészszerepének megítélésében; bár ha példáit végignézzük, be fogjuk vallani, hogy jó néhány szerkezet nekünk is fejtörést okoz. Az viszont bizonyos, hogy az „ige + főnévi igenév” szerkezetekben az igenév tartalmát érzi fontosabbnak, s ezért tartja az igealakot csak kisegítő szerepűnek. Felfogása saját korában valószínűleg következetes lehetett, a mai szemléletnek azonban már nem felel meg.

Verseghy igerendszerét a segédigék kiemelésével a következőképpen ábrázolhatjuk:

cselekvők	valódi cselekvők visszahatók műveltetők
szenvedők	
középigék	létezést kifejezők
benne: létigék	csak kapcsoló szerepűek
segédigék	valódi segédige szinte-segédigék
kisegítő igék	

(Az *Analyticae Institutionum Linguae Hungaricae* magyar nyelvű fordítását Verseghy Ferenc halálának 150. évfordulójára adta ki a szolnoki Verseghy Ferenc Könyvtár: *A magyar nyelv törvényeinek elemzése I. A magyar nyelv etimológiája; II. A magyar nyelv mondattana*. Szerk.: SZURMAY ERNŐ. Szolnok, 1972. – A grammatika első könyve az *Etymologia* címet viseli, ám alaktant tartalmaz; ezért használtam az idézetek lelőhelyének meghatározásában e címet. A kötetek megnevezése utáni római számok a fejezetek sorszámaára utalnak.)